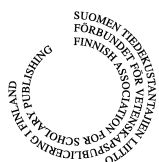

Toim. Kimmo Nuotio – Esko Yli-Hemminki

Kotimaisen rikosoikeustieteen tila ja tulevaisuus

Suomen tiedekustantajien liitto
on tukenut kirjan julkaisua
Kopioisto-apurahalla.

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

Kannen suunnittelu: Elina Malmi

Taitto: Taittopalvelu Yliveto Oy

ISSN 1458-0446 (painettu)

ISSN 2954-1832 (verkkojulkaisu)

ISBN 978-951-855-694-0 (pehmeäkantinen)

ISBN 978-951-855-695-7 (PDF)

Oy Nord Print Ab, Helsinki 2023

Voiko oikeushenkilön rangaistusvastuu edistää kestäväää ja eettistä liiketoimintaa?

1 JOHDANTO

Yhtiöillä on keskeinen rooli Yhdistyneiden kansakuntien (YK) Agenda 2030 -toimintaohjelman mukaisten kestävyystavoitteiden saavuttamisessa. Yhtiöiden näkökulmasta kestävyystavoitteiden saavuttaminen edellyttää liiketoimintaa, jossa aidosti kunnioitetaan ihmisoikeuksia, reiluja työs-kentelyolosuhteita ja ympäristöä sekä ehkäistään tehokkaasti lahjontaa ja korruptiota. Yhtiöiden on myös pyrittävä paikantamaan sellaisia innovaatiivisia toimintatapoja, jotka edistävät kestävyystavoitteita.¹ Liiketoimin-taa tulisi näin ollen harjoittaa tavalla, joka tukee esimerkiksi ihmisarvoista työtä ja talouskasvua (tavoite 8) ja kestäväää teollisuutta (tavoite 9).

Tässä kirjoituksessa tarkastellaan kysymystä siitä, voitaisiinko yhtiöi-den kestäväää liiketoimintaa motivoida yhtiöiden rangaistusvastuuta kos-kevalla sääntelyllä. Kestävyyttä lähestytään kirjoituksessa nimenomai-sesti laajasta YK:n kestävyystavoitteiden mukaisesta näkökulmasta eikä esimerkiksi ympäristön suojelemiseen liittyviin näkökohtiin ja ympä-ristöoikeudelliseen kehykseen keskittyen. Kestäväää yritystoimintaa tar-kastellaan tässä kirjoituksessa myös eettisen yritystoiminnan kannalta, koska yhtiön käsitys oikeasta ja väärästä sekä velvollisuudestaan toimia yhteiskuntaa hyödyntävällä tavalla on olennainen kestävyystavoitteiden näkökulmasta.²

Rikosoikeus ei ole ilmeisin kestävyystavoitteiden saavuttamisen keino oikeudellisen sääntelyn kentässä.³ *Ultima ratio* -periaatteen mukaisesti

¹ United Nations, Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, kohdat 67–68.

² Yritysetiikan ja kestävyystavoitteiden suhteesta ks. Jacob Dahl Rendtorff, *Philosophy of Management and Sustainability: Rethinking Business Ethics and Social Responsibility in Sustainable Development*. Emerald Publishing 2019.

³ Rikosoikeuden ja kestävyystavoitteiden yhteyden tarkastelussa eräänä tärkeänä koti-maisen keskustelunavauksena voidaan mainita Kimmo Nuotion artikkeli Rikosoikeus kohtaa kestävään kehityksen haasteet, jossa Nuotio tarkastelee yleisesti rikosoikeuden ja

rikosoikeutta tulee käyttää viimesijaisena keinona yhteiskunnallisten tavoitteiden saavuttamiseksi.⁴ Tästä huolimatta on kuitenkin mielenkiintoista tarkastella, voisiko olemassa olevaa rikosoikeuden keinovalikoimaa hyödyntää tavalla, joka tukisi kestävyystavoitteiden saavuttamista. Tässä kirjoituksessa kiinnostus kohdistuu siihen, voiko ja millä edellytyksillä kotimainen oikeushenkilön rangaistusvastuun sääntelymalli edistää kestäväää ja eettistä liiketoimintaa. On ilmeistä, että oikeushenkilön rangaistusvastuulla on kestäväää yritystoimintaa tukeva vaikutus esimerkiksi ympäristönturmelemis- ja työturvallisuuskriminalisoinneissa siltä osin kuin rankaisemisen ylipäättään katsotaan edistävän kriminalisointien kohteena olevien oikeushyvien suojelua. Tässä kirjoituksessa pyritään kuitenkin saavuttamaan tietyllä tapaa yleisempi taso, kun kestävyystä tarkastellaan YK:n kestävyystavoitteiden ja liiketoiminnan eettisyyden näkökulmasta.⁵

Kirjoituksessa tarkastellaan oikeushenkilön rangaistusvastuun vaikutustapoja rangaistusteorioiden kehikossa, koska rikosoikeustieteessä juuri niiden avulla on perinteisesti perusteltu rangaistusjärjestelmän käyttöä ja legitimitettä. Kirjoituksessa esitetään, että rikosoikeuden ja kestävään yritystoiminnan yhteys saattaa osaltaan piillä positiivisen yleisprevention mukaisessa vaikutusmekanismissa eli rikosoikeusjärjestelmän yhteiskuntamoraalia luovassa ja kannattelevassa funktiossa. Pyrin tarkastelemaan, voisiko rikosvastuun järjestelmä tämän mekanismin mukaisesti tukea ajattelua, jossa yhtiöt nähdään eettiseen päätöksentekoon kykenevinä ja rikosoikeudellisen moitteen kohteeksi kelpaavina yhteiskunnallisina toimijoina, sekä kyseisen ajattelutavan seurauksia kestävään kehityksen näkökulmasta. Kiinnostavaa on myös, millaiselle yhtiötoimijan mallille suomalainen oikeushenkilön rangaistusvastuuta koskeva sääntely perustuu ja millainen on se yhteiskunnallinen viesti, joka rangaistusvastuun olemassaololla ja

kestävän kehityksen välistä ristipainetta, ks. Kimmo Nuotio, Rikosoikeus kohtaa kestävä kehityksen haasteet. Ympäristöjuriidikka 4/2021, s. 25–48. Lisäksi on mainittava Elina Pirjatanniemen väitöskirja vuodelta 2005, jossa kestäväää kehitystä tarkastellaan eräänä ympäristörikosoikeuden lähtökohtana, ks. Elina Pirjatanniemi, Vihertyvä rikosoikeus. Ympäristökriminalisointien oikeutus, mahdollisuudet ja rajat. Edita 2005.

⁴ Esim. Sakari Melander, Kriminalisointiteoria – Rangaistavaksi säättämisen oikeudelliset rajoitukset. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2010, s. 391–394.

⁵ Kirjoitus kuulunee Nuotion määrittelemän yhteiskunnan rikosoikeuden piiriin. Kirjoituksessa pyritään kriittisesti analysoimaan ja innovoimaan rikosoikeuden roolia kestävä kehityksen kentässä. Kimmo Nuotio, Yhteiskunnan rikosoikeus, s. 259–282 teoksessa Jaakko Husa – Petri Keskitalo – Tuula Linna – Eva Tammi-Salminen (toim.), Oikeuden avantgarde. Juhlajulkaisu Juha Karhu. Talentum 2013, s. 261.

sen käytöllä halutaan antaa. Mikäli yhtiö tuomitaan rangaistukseen, mistä yhtiötä moititaan ja mitä tämä moite kertoo yhtiöstä yhteiskunnallisena toimijana?

Kirjoituksessa tarkastellaan ensin luvussa 2 yleisprevention toimintaperiaatteita keskittyen rangaistusjärjestelmän yhteiskuntamoraalia ja asenteita luovaan funktioon sekä siihen, millä edellytyksillä oikeushenkilön rangaistusvastuulla voidaan väittää olevan positiivisen yleisprevention mukainen vaikutus. Tämän jälkeen luvussa 3 käsitellään kysymystä siitä, millainen rikosoikeudellinen toimija yhtiö on ja millä edellytyksillä yhtiön vastuullista ja eettistä toimintaa voidaan rikosoikeuden keinoin edistää. Kirjoitus päätetään johtopäätöksiin, joissa viitataan lyhyesti myös osakeyhtiöoikeudelliseen kestävyyskeskusteluun. Kirjoitus pohjautuu osittain tiettyihin aiemmin julkaistuihin artikkelimuotoisiin teksteihini.⁶

2 PREVENTIOTEORIOIDEN JA VASTUULLISEN LIIKETOIMINNAN YHTEYS

Pohjoismaisessa rikosoikeustieteessä rangaistusjärjestelmän olemassaoloa on perusteltu ennen kaikkea sen oletetulla ja osittain empiirisesti osoitettulla yleispreventiivisellä vaikutuksella.⁷ Yksilön ajatellaan pidättäytyvän rikoksen tekemisestä paitsi rangaistuksesta johtuvan pelotevaikutuksen (negatiivinen yleispreventio)⁸ vuoksi myös – ja ehkä jopa ensisijaisesti – siksi, että yksilö on sisäistänyt kriminalisointien taustalla vaikuttavat

⁶ Heli Korkka-Knuts, Behavioural approach to corporate criminal law: Ethicality as efficiency. *Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice* 2022, s. 27–56 (Korkka-Knuts 2022a); Heli Korkka-Knuts, Voiko yhtiö tehdä rikoksen – Yhtiö moraalisen ja rikosoikeudellisen toimijana, s. 346–363 teoksessa Esko Yli-Hemminki – Sakari Melander – Kimmo Nuotio, Rikoksen ja rangaistuksen filosofia. *Gaudeamus* 2022 (Korkka-Knuts 2022b); Heli Korkka-Knuts, Yrityskulttuuri ja yhtiön rikosoikeudellinen vastuu. *Lakimies* 7–8/2021, s. 1165–1186; Heli Korkka-Knuts, Den juridiska personens straffrättsliga ansvar på grund av anonym skuld – Från traditionell skuldprincip till organisatorisk skuld [julkaisematon käsikirjoitusversio] (Korkka-Knuts 2022c).

⁷ Tapani Lappi-Seppälä, Rikosten seuraamukset. *WSOY* 2000, s. 27–28, 49–68; Jussi Tapani – Matti Tolvanen – Tatu Hyttinen, Rikosoikeuden yleinen osa. *Vastuuoppi*. *Alma Talent* 2019, s. 39–62. Preventioteorioiden rinnalla tai vaihtoehtona niille rangaistusta on perusteltu hyvitys- eli retribuutioteorioiden avulla. Tällöin rangaistuksen ajatellaan hyvittävän rikoksen tarkoittaman pahan (esim. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 32–38).

⁸ Pelotevaikutuksesta yleisesti ks. Lappi-Seppälä 2000, s. 50–55; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 40–47.

moraaliarvot ja näistä johtuvat toimintatavat (positiivinen yleispreventio). Rangaistusjärjestelmällä olisi siis yhteiskuntamoraalia ylläpitävä tai jopa tätä luova funktio.⁹ Positiivisessa yleispreventiossa rangaistusuhkan ajatellaan tukevan tietyn ryhmän tai yhteisön jäsenten keskinäisten arvojen muodostumista, mistä syystä rikoslailla on nähty olevan yksilöitä socialisoiva vaikutus.¹⁰ Lain noudattaminen perustuu tällöin ensisijaisesti sisäisiin motivaatiotekijöihin, kuten arvoihin ja siten käsitykseen oikeasta ja väärästä, eikä ulkoisiin tekijöihin, kuten sanktiouhkaan.¹¹ Positiivisella yleispreventiolla on ollut suomalaisessa kriminaalipolitiikassa varsin keskeinen asema. On katsottu, että sanktion pelko ei sellaisenaan johda lain noudattamiseen vaan järjestelmä tulee myös kokea legitiimiksi ja siten noudattamisen arvoiseksi.¹²

Kuvattuun teoreettiseen asetelmaan nojaten myös oikeushenkilön rangaistusvastuun toimintamekanismin voidaan ajatella perustuvan ennen kaikkea luottamukselle ja siihen, että yhtiöt tunnistavat sosiaalisen ja yhteiskunnallisen roolinsa ja pitävät siihen sitoutumista tärkeänä. Oikeushenkilön rangaistusvastuun teho ei näin ollen johtuisi vain siitä, että yhtiöt rangaistuksen pelossa toimivat lainmukaisesti. Tolvanen on todennut pohjoismaisessa ajattelussa lähdettävän siitä, että yritystoiminta yhtenä yhteiskunnallisen toiminnan muotona perustuu keskeisesti toimijoiden väliseen luottamukseen. Luottamuksen ylläpitäminen edellyttää rankaisemista, mikäli luottamusta rikotaan. Rankaiseminen osoittaa, että yhteisten sääntöjen rikkominen ei ole yhteiskunnallisesti hyväksyttävää.¹³

Tässä on nähtävissä tietynlainen ajattelutapojen ero suhteessa anglo-amerikkalaiseen ja erityisesti yhdysvaltalaiseen teoriaperinteeseen, jossa oikeushenkilöitä koskevan rangaistusjärjestelmän preventiivisen tehon nähdään johtuvan sen luomasta taloudellisesta pelotteesta (deterrence).¹⁴

⁹ Positiivisesta yleispreventiosta yleisesti ks. Lappi-Seppälä 2000, s. 56–60; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 47–54.

¹⁰ Johannes Andenæs, Punishment and Deterrence. The University of Michigan Press 1974, s. 8, 113–114. Ks. myös Kimmo Nuotio, A Legitimacy-Based Approach to EU-Criminal Law. Maybe we are Getting there, after all. *New Journal of European Criminal Law* 11(1) 2020, s. 20–39, 26–28.

¹¹ Lappi-Seppälä 2000, s. 56–57.

¹² Noora Lähteenmäki – Juha Kääriäinen, Yleisökäsitykset valvontarangaistuksesta. *Lakimies* 2/2021, s. 200–228, 201.

¹³ Matti Tolvanen, Trust, Business Ethics and Crime Prevention – Corporate Criminal Liability Standard in Finland. *Jurisprudencija* 1/2009, s. 335–358, 336, 345.

¹⁴ Tiiviisti ja kriittisesti deterrence-teoriasta ks. Sally S. Simpson, *Corporate Crime, Law, and Social Control*. Cambridge University Press 2002, s. 22–60. Deterrence-ajattelun ja pohjoismaisten preventioteorioiden suhteesta ks. Korkka-Knuts 2022a, s. 4–8.

Toisaalta myös Euroopan unionin sanktiopolitiikassa erityisesti yhtiöihin kohdistuvia hallinnollisia sanktioita on perusteltu juuri korkean taloudellisen sanktiouhan merkittävyydellä.¹⁵ Tällä negatiiviseen yleispreventioon perustuvalla peloteajattelulla on luonnollisesti sijansa myös suomalaisessa oikeushenkilön rangaistusvastuun järjestelmässä rangaistuksen yhteiskuntamoraalia vahvistavan mekanismin rinnalla. Pelote- ja moraalivaikeus ovat yhteydessä toisiinsa ja vaikuttavat samanaikaisesti toisiaan tukien.

Yleisprevention vaikutustapojen tarkastelussa mielenkiintoista ei ole vain se, miten oikeushenkilön rangaistusvastuu vaikuttaa yhtiön puolesta toimivien päätöksentekoon, vaan tärkeä osatekijä on myös kansalaisten näkemykset siitä, millaisia rikosoikeudellisia toimijoita yhtiöt ovat, mitä niiltä voidaan vaatia ja mitä yhtiön rankaiseminen yhteiskunnallisesti oikeastaan tarkoittaa. Yhteiskunnalliset arvostukset vaikuttavat yritystoimintaan lukuisia eri reittejä esimerkiksi yleisen mielipiteen ja tähän liittyvien medialähteiden kautta sekä pörssiyhtiöiden arvonmuodostukseen sijoittajien odottaessa yhtiöiltä tietynlaista käyttäytymistä. Globaali kestävyyssmurros, sen aiheuttamat odotukset ja vaatimukset sekä sosiaalisen median merkityksen kasvu yhdessä ovat muuttaneet radikaalisti yhtiöiden tarvetta hallita julkisuuskuvaansa.¹⁶

Positiivisen yleisprevention empiirinen tutkiminen on haastavaa, koska lainsäädännön vaikutus yksilöiden asenteisiin tapahtuu hitaasti ja siihen vaikuttavat useat yhtäaikaisten muuttujat, kuten esimerkiksi yksilön perhetausta ja muut sosioekonomiset seikat.¹⁷ Kriminalisointien asenteita ja moraaliarvoja muokkaavasta vaikutuksesta on kuitenkin pystytty saamaan tiettyä rajoitettua empiiristä näyttöä esimerkiksi rattijuopumuskriminalisointien yhteydessä.¹⁸ Yhtiöissä tapahtuvien väärinkäytösten kontekstissa

¹⁵ Kilpailuoikeussanktioinnin osalta ks. Christopher Hodges, *Law and Corporate Behaviour. Integrating Theories of Regulation, Enforcement, Compliance and Ethics*. Hart Publishing 2015, s. 89.

¹⁶ Ks. esim. Glen Whelan – Jeremy Moon – Bettina Grant, *Corporations and Citizenship Arenas in the Age of Social Media*. *Journal of Business Ethics* 118(4) 2013, s. 777–790.

¹⁷ Tapio Lappi-Seppälä, *General Prevention – Hypotheses and empirical evidence*, s. 137–159 teoksessa *Scandinavian Research Council for Criminology. Ideologi og Empiri i Kriminologien. Rapport fra NSfKs 37. Forskerseminar 1995*, s. 142; Andenæs 1974, s. 124. Nuotio on tähän liittyen perustellusti huomauttanut, että rikosoikeudella harvoin voidaan suoraan vaikuttaa arvoihin ja asenteisiin ja ”usein on jouduttu pettymään, jos on odotettu rikosoikeuden keinoin voitavan ratkaista suoraan yhteiskunnallisia ongelmia” (Nuotio 2021, s. 25–26).

¹⁸ John Snortum, *Drinking-Driving Compliance in Great Britain: Law as a “Threat” and as a “Moral Eye-Opener”*. *Journal of Criminal Justice* 18(6) 1990, s. 479–499; John

on samoin esitetty näyttöä siitä, että rangaistusvastuu vaikuttaa yhtiöissä toimivien käsityksiin tiettyjen toimintatapojen moraalisesta hyväksyttävyydestä ja tätä kautta heidän käyttäytymiseensä.¹⁹

Rangaistusjärjestelmää voidaan pitää eräänlaisena yhteiskunnallisen kommunikaatioprosessina, jossa rangaistussäännökset ja niiden täytäntönpäytäminen ovat viestejä toivotusta käyttäytymisestä. Rangaistusuhka ja itse rangaistus viestivät siitä, että tietty toimintatapa ei ole kannattava (pelote) ja että se on yhteiskuntamoraalin näkökulmasta paheksuttava (arvoja ja tapaa luova funktio).²⁰ Kommunikaation onnistuminen edellyttää oikeushenkilön rangaistusvastuun tapauksessakin sitä, että rangaistusjärjestelmän sisältö on ymmärrettävä ja että yhteiskunnan jäsenet tietävät, mikä yhtiöiden rikosoikeudellinen rooli on. Rankaisemisen tarkoittama viesti ei tavoita auditoriotaan, eikä toivottua käyttäytymistä ohjaavaa vaikutusta synny, ellei ihmisillä ole tietoa rangaistusjärjestelmän toimintaperiaatteista ja langetetuista rangaistuksista.²¹ Tässä suhteessa kotimainen oikeushenkilön rangaistusvastuuta koskeva malli ei ole välttämättä ollut erityisen onnistunut. Oikeushenkilön rangaistusvastuuta käytetään vähän, ja vastuurakenteen sisältö ja soveltaminen näyttävät olleen oikeudenkäytön ammattilaisillekin pitkään vaikeasti tulkittavia.²² Tätä epäselvyyttä on tukenut se, että tutkimusta oikeushenkilön rangaistusvastuun perusteista ja oikeushenkilöön kohdistuvan moitteen sisällöstä on tehty jokseenkin

Snortum – Ragnar Hauge – Dale Berger, Detering Alcohol Impaired Driving: A Comparative Analysis of Compliance in Norway and the Unites States. *Justice Quarterly* 3(2) 1986, s. 139–166; Harold Grasmick – Robert Bursik – Bruce Arneklev, Reduction in Drunk Driving as a Response to Increased Threats of Shame, Embarrassment and Legal Sanctions. *Criminology* 31(1) 1993, s. 41–68. Ks. myös Lappi-Seppälä, joka kommentoi edellä mainittuja tutkimuksia (Lappi-Seppälä 2000, s. 67).

¹⁹ Craig Smith – Sally S. Simpson – Chun-Yao Huang, Why managers fail to do the right thing: An Empirical Study of Unethical and Illegal Conduct. *Business Ethics Quarterly* 17(4) 2007, s. 633–667. Kokoavasti aiheeseen liittyvästä tutkimuksesta ks. Korkka-Knuts 2022a, s. 8–12. Mielenkiintoinen on myös Schwartzin ja Orleansin 1960-luvulla tekemä tutkimus, jossa pystyttiin osoittamaan, että sanktiouhka sai tutkittavissa aikaan tunteen moraalista velvoitteesta veronmaksuun. Richard Schwartz – Sonya Orleans, On legal Sanctions. *University of Chicago Law Review* 34(2) 1967, s. 274–300. Kyseinen tutkimus ei kuitenkaan suoraan liity liiketoiminnalliseen ympäristöön.

²⁰ Thomas Mathiesen, Kan fängelset försvaras? Bokförlaget Korpen 1987, s. 101; Pirjatanniemi 2005, s. 191.

²¹ Pirjatanniemi 2005, s. 237–241.

²² Muun muassa juuri vähäinen soveltaminen on ollut syynä sille, että oikeusministeriö on katsonut tarpeelliseksi teettää oikeushenkilön rangaistusvastuun kehittämistarpeita koskevan selvityksen (Jussi Tapani, Oikeushenkilön rangaistusvastuu – nykytila ja kehittämistarpeet. Oikeusministeriön julkaisuja, Selvityksiä ja ohjeita 2020:22).

niukasti, vaikkakin viime vuosina kiinnostus yhtiöiden rangaistusvastuuta kohtaan tutkimuskohteena on kasvanut.²³

Edellä tarkastellusta rangaistusjärjestelmän yleispreventiivisestä vaikutustavasta ja sen edellyttämästä yhteiskunnallisesta kommunikaatiosta on pidettävä erossa symbolinen tai ekspressiivinen rangaistusteoria, siltä osin kuin rangaistuksen tuomitsemisen symboliselle merkitykselle annetaan arvoa sellaisenaan ilman, että sitä liitetäisiin rankaisemisen utilitaristisiin päämääriin.²⁴ Erityisesti yhdysvaltalaisessa oikeustieteessä rangaistuksen ekspressiivistä funktiota on usein käsitelty retributiivisen rangaistusteorian yhteydessä, jolloin korostetaan kantilaisen ”puhtaan” retribuution mukaisesti rangaistuksen merkitystä tekijään kohdistuvana yhteiskunnallisena moitteena.²⁵

Ekspressiivistä funktiota tarkastellaan kuitenkin myös rikosoikeuden sosialisoivan vaikutustavan yhteydessä, jolloin kyse on rangaistusjärjestelmän mahdollisuudesta vaikuttaa yksilöiden ja ryhmien arvoihin ja asenteisiin.²⁶ Tämän diskurssin osana on yhdysvaltalaisessa oikeustieteessä käsitelty sitä, millainen stigmavaikutus yhtiöiden rikosvastuulla voidaan katsoa olevan. Keskusteluun osallistuvien näkemyserot selittyvät pitkälti sillä, millaisina rikosoikeudellisina ja moraalisisina toimijoina kukin keskusteluun osallistuja yhtiöitä pitää. Vanhemmassa yhdysvaltalaisessa tutkimuksessa on esitetty, etteivät yhtiöt ylipäättään voisi kokea moraalista häpeää, jolloin stigmavaikutus olisi merkityksetön.²⁷ Brent Fisse on sen sijaan huomauttanut, että yhtiöt lähes poikkeuksetta pitävät julkisuuskuvaansa erittäin tärkeänä. Kun lisäksi otetaan huomioon, että yhtiöt

²³ Esimerkkinä mainittakoon, että oikeushenkilön rangaistusvastuuseen liittyvästä tematiikasta on tätä kirjoitettaessa tekeillä ainakin kaksi väitöstutkimusta.

²⁴ Esim. Lappi-Seppälä 2000, s. 59.

²⁵ Esim. Joel Feinberg, *Doing and Deserving: Essays in the Theory of Responsibility*. Princeton University Press 1970, s. 98–101; Joel Feinberg, *The Expressive Function of Punishment*, s. 111–125 teoksessa Michael Tonry (ed.), *Why Punish? How Much?* Oxford University Press 2010.

²⁶ Esim. Dan M. Kahan – Martha C. Nussbaum, *Two Conception of Emotion in Criminal Law*. *Columbia Law Review* 96(2) 1996, s. 269–374, 351–352; Christopher Harding, *Quasi-criminal Enforcement in Criminal Law and Penal Theory*, s. 117–135 teoksessa Vanessa Franssen – Christopher Harding, *Criminal and Quasi-criminal Enforcement Mechanisms in Europe*. Hart Publishing 2022, s. 133.

²⁷ Esim. John Byam, *Comment. The Economic Inefficiency of Corporate criminal Liability*. *The Journal of Criminal Law & Criminology* 73(2) 1982, s. 582–603, 583–585; Herbert Packer, *The Limits of the Criminal Sanction*. Stanford University Press 1968, s. 361. Ks. myös Daniel Fischel – Alan Sykes, *Corporate Crime*. *Journal of Legal Studies* 25(2) 1996, s. 332. Vrt. Lawrence Friedman, *In Defense of Corporate Criminal Liability*. *Harvard Journal of Law & Public Policy* 23(3) 2000, s. 833–858, 846–853.

tosiasiassa alistetaan yhteiskunnallisen moraalisen paheksunnan kohteeksi, rankaisemisen stigmavaikutuksella täytyy hänen mukaansa olla merkitystä yhtiöiden toiminnalle.²⁸ Käsittääkseni on ilmeistä, että erityisesti suurille yhtiöille on tärkeää välttää rikosprosessin mukanaan tuomaa mainehaittaa, joka leimaa yhtiön brändiä merkittävällä tavalla. Tätä käsitystä tukee esimerkiksi ruotsalaisen Helena du Réesin tutkimus, jossa ruotsalaiset ympäristöluvanvaraista toimintaa harjoittavat yhtiöt katsoivat yhtiön maineen olevan olennainen sen toimintaa ohjaava tekijä. Tämän vuoksi yhtiöt katsovat ympäristörikokseen syyllistymisen olevan kannattamaton pitkällä aikavälillä.²⁹

Behavioristisessa oikeustieteellisessä tutkimuksessa tarkastellaan sääntelyn ekspressiivistä funktiota nimenomaisesti siitä näkökulmasta, miten sääntely voi vaikuttaa yksilön käyttäytymiseen. Yksi tämän tutkimushaaran tunnetuimmista edustajista lienee Cass Sunstein, joka on tarkastellut tapoja, joilla lainsäädäntö voi tietyissä tilanteissa vaikuttaa sosiaalisiin normeihin ja tätä kautta käyttäytymiseen. Sunstein toteaa oikeuden ekspressiivisen funktion olevan keskeisessä asemassa juuri rikosoikeudessa, vaikkakin hänen kiinnostuksensa käyttäytymisen ja oikeuden väliseen yhteyteen on rikosoikeutta laajempi.³⁰ Yuval Feldmanin laajaa behavioristista tutkimusevidenssiä eri näkökulmista tarkastelevan teoksen *The Law of Good People* eräs ydinajatus on, että lain on viestittävä sääntelyn kohteena olevan toiminnan moraalisesta moittittavuudesta, jotta sillä olisi toivottava vaikutus käyttäytymiseen.³¹ Lukuisat empiiriset tutkimukset ovat myös osoittaneet, että yksilön toimintaa ohjaavat merkittävästi tämän sisäistämät moraalikäsitteet.³² Behavioral ethics -tutkimussuuntaus on

²⁸ Brent Fisse, *Reconstructing corporate criminal law: deterrence, retribution, fault, and sanctions*. *Southern California Law Review* 56(6) 1983, s. 1141–1246, 1153.

²⁹ Helena du Rées, *Miljöbrott, myndighet och marknad. En studie om miljöstraffrätt och allmänprevention. Kriminologiska institutionen. Stockholms universitet* 2004, s. 161, 168–169.

³⁰ Cass Sunstein, *On the Expressive Function of Law*. *University of Pennsylvania Law Review* 144(5) 1996, s. 2021–2053. Sunstein erottaa nimenomaisesti kaksi merkitystä, joissa lainsäädännön ekspressiivistä merkitystä tarkastellaan (*ibid.* s. 2025–2027). Ks. myös Richard H. McAdams, *An Attitudinal Theory of Expressive Law*. *Oregon Law Review* 79(2) 2000, s. 339–390, 339–340 ja tässä viitatus lähteet.

³¹ Yuval Feldman, *The Law of Good People*. *Cambridge University Press* 2018, s. 23–24, 56–57, 64.

³² Esim. Raymond Paternoster – Linda Saltzman – Gordon Waldo – Theodore Chiricos, *Perceived risk and social control: Do sanctions really deter*. *Law & Society Review* 17(3) 1983, s. 457–480; Raymond Paternoster – Sally Simpson, *Sanction Threats and Appeals to Morality: Testing a Rational Choice Model of Corporate Crime*. *Law & Society Review* 1996, s. 549–584.

kuitenkin osoittanut, että myös normaalin eettisen harkintakyvyn omaavat niin sanotut hyvät ihmiset saattavat käyttäytyä epäeettisesti tai lainvastaisesti esimerkiksi silloin, kun sosiaalinen tilanne mahdollistaa käyttäytymistavan neutralisoinnin siten, että henkilö säilyttää mielikuvan itsestään eettisesti käyttäytyvänä yksilönä. Tämä mekanismi saattaa selittää useita yhtiöissä tapahtuvia väärinkäytöksiä.³³

Lainsäädännön moraalinen sanoma on näin ollen välttämätön, mikäli toivotaan, että sääntelyllä olisi vaikutus siihen, miten yksilö arvioi toimintansa moraalista sisältöä. Yksilöä ja yhtiötä on muistutettava tietyn toimintatavan moraalista ja eettisestä sisällöstä. Yhtenevästi tämän kanssa Lappi-Seppälä on todennut, että moraalinen vaikutus edellyttää moraalista puhetta.³⁴ Tästä syystä on kysyttävä, mikä on se moraalinen viesti ja muistutus, joka oikeushenkilön rangaistusvastuun järjestelmän tulisi tuottaa, jotta sääntelyllä voisi olla kyky edistää eettistä yritystoimintaa?

3 MILLAINEN TOIMIJA OIKEUSHENKILÖ RIKOSOIKEUDELLISESTI ON?

Yhtiöihin rikosoikeuden keinoin kohdistettavan moraalisen viestin tehokkuus edellyttää, että yhtiötä pidetään toimijana, jolla on kyky eettiseen harkintaan ja tämän mukaiseen toimintaan. Ei ole mieltä pyrkiä yhtiön rikosvastuuta koskevan sääntelyn keinoin tukemaan eettisesti hyväksyttävää liiketoimintaa, mikäli yhtiön ei ylipäättään katsota olevan kykenevä eettiseen harkintaan.

Esitetty lähtökohta linkittyy klassiseen moraalifilosofiseen keskusteluun siitä, voidaanko yhtiöitä pitää moraalisisina toimijoina. Tämän on katsottu edellyttävän paitsi kykyä intentionaaliseen toimintaan myös sitä, että yhtiö kykenee muokkaamaan toimintaperusteitaan näiden intentioiden mukaisesti. Ajatusta yhtiöistä moraalisisina toimijoina kannattavat katsovat, että yhtiöt todella pystyvät harkitsemaan oman toimintansa eettisyyttä ja tekemään moraalisesti hyväksyttäviä ratkaisuja. Yhtiöillä on tällöin niiden puolesta toimivista luonnollisista henkilöistä erillinen tahto ja ne ovat

³³ Yuval Feldman – Adi Libson – Gideon Parchomovsky, *Corporate Law for Good People*. *Northwestern University Law Review* 115(4) 2021, s. 1125–1183, 1129–1130, 1133; Feldman 2018, s. 19–20.

³⁴ Lappi-Seppälä 1995, s. 137–159, 144.

itsenäisiä, intentionaalisesti toimivia entiteettejä. Yhtiöiden moraalisen toimijuuden vastustajat toisaalta katsovat, että moraalisesti vastuussa yhtiön piirissä tapahtuvasta voivat olla vain luonnolliset henkilöt, koska vain nämä voivat toimia tietoisien mielensä ohjaamalla tavalla.³⁵

Suomalaisen oikeushenkilön rangaistusvastuuta koskevan sääntelymallin on traditionaalisesti ajateltu perustuvan ajatukselle, ettei yhtiö voi syyllistyä rikokseen vaan yhtiön rikosvastuu johdetaan sen puolesta toimivien luonnollisten henkilöiden teoista.³⁶ Oikeushenkilön rangaistusvastuu toisaalta kuitenkin edellyttää, että yhtiötä voidaan rikosoikeudellisesti moitita sen toiminnassa tapahtuneen luonnollisen henkilön rikoksen johdosta. Moite on mahdollinen silloin, kun yhtiön johtohenkilö on itse osallinen rikokseen tai sallinut sen (samastaminen) taikka jos yhtiössä ei ole noudatettu riittävää huolellisuutta ja varovaisuutta rikoksen estämiseksi (organisaatiohuolimattomuus) (RL 9:2.1).³⁷ Yhtiötä voidaan näissä tilanteissa rikosoikeudellisesti moitita siitä syystä, että se ei ole toiminut tavalla, jolla sen olisi pitänyt toimia ja johon sillä on ollut mahdollisuus.³⁸ Erityisesti organisaatiohuolimattomuudessa on korostuneesti kyse oikeushenkilön huolimattomuudesta ilman, että huolimattomuutta tarvitsisi kiinnittää sen puolesta toimineiden henkilöiden toimintaan tai laiminlyöntiin.

RL 9 luvun mukainen rangaistusvastuu on itsessään osoitus siitä, että suomalaisessa järjestelmässä yhtiötä pidetään sen puolesta toimivista erillisenä rikosoikeudellisenä vastuusubjektina. Oikeushenkilön rangaistusvastuu on nimenomaisesti oikeushenkilön vastuuta, ei sen puolesta toimivien vastuuta. Yhtiöön kohdistuva rikosoikeudellinen moite nähdäkseni edellyttää, että yhtiöillä katsotaan olevan kyky toimia intentionaalisesti toimintaperusteidensa mukaisesti. Yhtiötä ei voida moitita rikosoikeudellisesti, ellei kykyä intentionaaliseen toimintaan ole. Tämä olisi vastoin syyllisyysperiaatteen perustavanlaatuisia ajatusta siitä, että rikosoikeudellinen vastuu on mahdollista vain, jos vastuusubjektilla on ollut mahdollisuus noudattaa lain vaatimuksia.³⁹ Oikeushenkilöllinen syyllisyys

³⁵ Kokoavasti keskustelusta ks. Heli Korkka-Knuts 2022b, s. 351–355.

³⁶ HE 95/1993 vp oikeushenkilön rangaistusvastuuta koskevaksi lainsäädännöksi, s. 1, 16–17; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 367.

³⁷ Moiteperusteiden sisällöstä ks. Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 375–396; Matikkala 2021, s. 348–349. Matikkala käyttää organisaatiohuolimattomuuden sijaan käsitettä toiminnan järjestämistä koskevien velvollisuuksien laiminlyöminen (Matikkala 2021, s. 350, alaviite 649).

³⁸ Samansuuntaisesti Dan Frände, Yleinen rikosoikeus. Edita 2012, s. 403.

³⁹ Toisintoimimismahdollisuus syyllisyysperiaatteen sisältönä ankkuroiduu pohjimmiltaan yksilön toimintavapauden ja itsemääräämisoikeuden kunnioittamiseen. Ks. Melander

tiivistyy näin ollen ennen kaikkea moiteperusteisiin eli samastamiseen ja organisaatiohuolimattomuuteen.⁴⁰

Koska yhtiötä voidaan suomalaisessa järjestelmässä moittia rikosoikeudellisesti ja koska niillä voidaan väittää olevan kyky intentionaaliseen toimintaan, niitä on pidettävä myös moraalisisina toimijoina.⁴¹ Mikäli näin ei olisi, olisi kyseenalaista ylipäätään pyrkiä rikosoikeudellisesti moittimaan yhtiöitä. Moraalisen toimijuuden puuttuessa rikosoikeudellinen moite ei tavallaan voisi osua maaliinsa. Jos kykyä intentionaaliseen toimintaan ja toimintaperusteiden mukaisten toimintavaihtoehtojen punnintaan sekä eettisten standardien merkityksen hahmottamiseen ei ole, ei liene mitään syytä kohdistaa rikosoikeudellista moitetta yhtiöön. Tällöin riittävää olisi tuomita yhtiölle taloudellinen sanktio esimerkiksi suoraan sen johdosta, että yhtiön toiminnassa luonnollinen henkilö on syyllistynyt rikokseen, eikä rikosta moiteperusteiden tarkoittamalla tavalla tarvitsisi liittää yhtiön toimintaan.⁴²

Yhtiön asema moraalisisena toimijana ja rikosoikeudellisena vastuusubjektina tarkoittaa, että sillä on katsottava olevan kyky eettiseen harkintaan. Rangaistusjärjestelmän yhteiskunnallisia asenteita muokkaavan positiivisen yleisprevention toimintaperiaatteen mukaisesti voisi siis olla mielekästä kannustaa yhtiöitä käyttämään näitä kykyjään rikosoikeuden keinoin.⁴³ Suomalainen oikeushenkilön rangaistusvastuun järjestelmä sinänsä jo sellaisenaan sisältää tarpeelliset sääntelylliset elementit, jotta eettistä ja kestävää liiketoimintaa voitaisiin motivoida rangaistusvastuun avulla. Sääntelyä ei nykytilassa kuitenkaan sovelleta tavalla, joka tukisi kestävää liiketoimintaa. Tämä johtuu paitsi vähäisestä soveltamisesta myös siitä, että oikeushenkilön rikosoikeudellinen rooli on ollut epäselvä.

Olen pyrkinyt aiemmissa kirjoituksissani osoittamaan, että oikeushenkilöön kohdistettavan moitteen ja oikeushenkilöllisen syyllisyysperiaatteen sisällön vuoksi yhtiöitä olisi pidettävä oikeusjärjestyksessämme rikoksen tekijään verrattavina rikosoikeudellisina toimijoina⁴⁴ tai jopa

2016, s. 142–143.

⁴⁰ Laajemmin ks. Korkka-Knuts 2022c. Myös hallituksen esityksen tekstissä moiteperusteet liitetään syyllisyyteen. HE 95/1993 vp, s. 17.

⁴¹ Ks. tarkemmin Korkka-Knuts 2022b, s. 361–363.

⁴² Käytännössä näin toimitaan yhdysvaltalaisessa respondeat superior -mallissa. Ks. suomalaisen ja kyseisen yhdysvaltalaisen vastuumallin vertailusta Heli Korkka-Knuts 2022a.

⁴³ Korkka-Knuts 2022a, s. 28–30.

⁴⁴ Korkka-Knuts 2022b, s. 362–363.

rikoksentekijöinä.⁴⁵ Oikeushenkilön rangaistusvastuun rakenne käytännössä tarkoittaa, että yhtiö voi oikeushenkilöllisenä rikoksentekijänä syylistyä rikokseen. Esimerkiksi organisaatiohuolimattomuuden tilanteessa oikeushenkilön toiminnassa on laiminlyöty siltä edellytetty huolellisuusvelvollisuus tavalla, joka on syy-yhteydessä toiminnassa tapahtuneeseen rikokseen. Yhtiön huolimattomuutta voidaan arvioida pitkälti samantyyppisen logiikan kautta kuin luonnollisen henkilön ollessa kyseessä. Yhtiössä laiminlyönnit kuitenkin tapahtuvat usean henkilön yhteistoiminnan johdosta, minkä vuoksi organisaatiohuolimattomuutta ja oikeushenkilöllisen rikoksentekijän vastuuta on arvioitava jossain määrin eri tavoin kuin luonnollisen henkilön vastuuta.⁴⁶

Rangaistusjärjestelmä kommunikaatioprosessina ja tätä kautta järjestelmän yleispreventiivinen teho edellyttävät, että yhtiöiden rikosoikeudellinen rooli ja rangaistusvastuun merkitys yhteiskunnallisena moitteena ovat selkeät. Yhtiöiden hyväksyminen organisatoriseksi rikoksentekijöiksi nähdäkseni edistää tätä kommunikaatiivista tavoitetta. Kun tiedetään, että yhtiöt ovat eettiseen harkintaan kykeneviä ja rikosoikeudellisen moitteen kohteeksi kelpaavia rikoksentekijöitä, niihin osataan kohdistaa moraalinen ja rikosoikeudellinen moite sekä vaatia yhtiöitä toimimaan tavalla, joka on paitsi lainmukaista myös täyttää tätä korkeamman eettisen standardin.⁴⁷

Kyseiseen ajattelutapaan perustuvan vastuumallin voidaan myös väittää motivoivan yhtiön sisäisiä eettiseen yrityskulttuuriin perustuvia compliance-rakenteita.⁴⁸ Tämä johtuu positiivisen yleisprevention arvolatautuneesta vaikutusmekanismista ja arvojen merkityksestä yhtiön sisäisessä toiminnassa sekä näiden keskinäisestä yhteydestä. Esimerkiksi ympäristön turmelemisrikokseen (RL 48:1) liitetyllä oikeushenkilön rangaistusvastuulla pyritään positiivisen yleisprevention kautta vahvistamaan yhtiöiden ja yhtiöissä toimivien ympäristöasenteita ja ympäristöön kohdistuvia arvostuksia. Eettisesti ja huolellisesti toimiva yhtiö on sisäistänyt ympäristöarvot ja järjestänyt toimintansa tavalla, joka kunnioittaa ympäristön hyvinvointia vähintään lainsäädännön osoittamissa puitteissa. Yhtiössä vallitsee tällöin ympäristökulttuuri, jossa ympäristöarvot ovat toiminnan

⁴⁵ Korkka-Knuts 2022c.

⁴⁶ Korkka 2019, s. 317–318, 331–332; Heikki Jaatinen, Oikeushenkilön rangaistusvastuu. Kauppakaari 2000, s. 71, 98, 103–112.

⁴⁷ Korkka-Knuts 2022b, s. 347.

⁴⁸ Ks. tarkemmin Korkka-Knuts 2022a, s. 26–29.

kannalta keskeisiä.⁴⁹ Yhtiön toiminnassa tapahtunutta ympäristövelvoitteiden laiminlyöntiä ja tapahtunutta ympäristörikosta voitaneen aina pitää merkinä siitä, että ympäristöön liittyvä regulatiivinen asennekasvatus ei ole onnistunut toivotulla tavalla. Ympäristörikoksen seurauksena tuomitettava rangaistus muistuttaa ympäristöarvojen yhteiskunnallisesta tärkeydestä ja siitä, että ympäristökriminalisoinnit näiden arvojen eräänä ilmentymänä asettavat uloimman rajan hyväksyttävälle liiketoiminnalle.

4 JOHTOPÄÄTÖKSET

Kirjoituksessa on esitetty, että oikeushenkilön rangaistusvastuulla voidaan edistää eettistä ja kestävää liiketoimintaa, mikäli vastuumalli perustetaan ajatukselle yhtiöstä yhteiskunnallisesti vastuullisena toimijana, joka kykenee harkitsemaan toimintaperusteitaan eettisesti. Vastuullinen yhtiö toimii tavalla, joka kunnioittaa ympäristöä ja ihmisoikeuksia ja ottaa muutoinkin huomioon strategiassaan sekä sitä toteuttavassa toiminnassaan YK:n kestävyystavoitteiden mukaiset päämäärät. Yhtiö moraalisenä ja rikosoikeudellisenä toimijana kykenee eettiseen harkintaan, ja siltä voidaan näin ollen yhteiskunnallisesti odottaa lain edellyttämän perusstandardin ylittävää kestävää ja eettistä liiketoimintaa.

Yhtiöoikeudellisessa tutkimuksessa keskustelu yhtiöiden roolista kestävä kehityksen tavoitteiden saavuttamisessa kiertyy usein kysymykseen siitä, voiko yhtiöiden tarkoitus (corporate purpose) olla laajempi kuin voiton tuottaminen osakkeenomistajille. Ajattelutapa on omaksuttu myös suomalaisessa osakeyhtiölaissa (OYL 1:5). Osakkeenomistajakeskeisyyttä laajempi yhteiskunnallinen tarkoitus, joka kattaisi esimerkiksi osakeyhtiön sidosryhmien ja yhteiskunnallisen edun, on koettu osakeyhtiölainsäädännöllisesti hankalaksi.⁵⁰ Laajaa stakeholder-ajattelua on pidetty vieraana osakeyhtiön toimintaperiaatteille, mutta myös toisenlaisia kantoja on perustellusti esitetty.⁵¹ Näiden haasteiden vuoksi on keskeistä havaita, että

⁴⁹ Heli Korkka-Knuts 2021, s. 1168, alaviite 10, 1185.

⁵⁰ Kokoavasti osakkeenomistajakeskeisyyttä puoltavista seikoista esim. Manne Airaksinen – Vesa Rasinaho – Anni Alitalo – Matias Oikarinen – Minna Vammeljoki – Johanna Puukka, Selvitys osakeyhtiölain muutostarpeista kilpailukykytekijänä. Liite 2 – Yrityksen yhteiskuntavastuun täsmentäminen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2020:39, 24.2.2020, s. 131–134. Ks. myös *ibid.*, s. 143–149.

⁵¹ Ks. esim. Beate Sjøfjell – Jukka Mähönen, Upgrading the Nordic Corporate Governance

lainsäädännöllinen tuki yhtiöiden vastuulliselle toiminnalle voi tulla osittain myös yhtiöihin sovellettavan seuraamusjärjestelmän kautta.

Osakeyhtiölain hallituksen esityksessä todettiin osakeyhtiön yhteiskuntavastuun toteutuvan osittain yleisen mielipiteen välityksellä, ja että tuo mielipide on yritystoiminnan kannalta merkittävä ja joskus ratkaisevakin reunaehto.⁵² Tässä kirjoituksessa on pyritty perustelemaan sitä, miksi rikosoikeudellisella sääntelyllä ja yhtiön rikosoikeudellisen roolin täsmenämällä saatetaan ainakin pitkällä aikavälillä pystyä vaikuttamaan hallituksen esityksessä mainittuun yleiseen mielipiteeseen, jota voitaneen pitää yhteiskuntamoraalin eräänä pintatason ilmentymänä. Syvätasolla rikosoikeudellinen vastuujärjestelmä pyrkii pitkällä aikavälillä vaikuttamaan moraaliasenteisiin, jotka taas vaikuttavat siihen, millaisena yhtiöiden yhteiskunnallinen rooli nähdään.

Model for Sustainable Companies. European Company Law 11(2) 2014, s. 58–62.

⁵² HE 109/2005 vp uudeksi osakeyhtiölainsäädännöksi, s. 36.